

Lysekil – hembygdsfilateli i miniatyr

av Christer Brunström

Det finns säkert många tillfällen under året då man med välbehag tänker på sin hembygd, och speciellt om man inte längre bor där. Det är soliga midsommarfiranden och andra liknande festligheter, för att inte tala om behagliga semestrar som ger våra olika hembygder ett minst sagt romantiskt skimmer. Nu talar jag nog främst för alla dem som sedan länge har lämnat det som man uppfattar som sin hembygd.

Det är nämligen inte speciellt lätt för den moderna människan att exakt peka ut en passande hembygd. Detta hänger i stor utsträckning samman med människors allt mer ökande mobilitet i deras ständiga jakt efter välbetalda arbetstillfällen eller bättre möjligheter till studier. Detta har medfört

att begreppet hembygd är långt ifrån solklart för väldigt många människor.

Det finns därför all anledning att så här inledningsvis försöka fastställa vad vi egentligen menar med hembygd. För väldigt många torde det vara den plats där man växt upp eller där man rotat sig under lång tid och där man känner sig hemma. Kanske har man många släktingar och vänner på den aktuella orten eller i bygden. Kyrkogårdar med familjegravar spelar säkert också en roll för att bestämma vad som kan betecknas som hembygd.

Jag är själv ett typiskt exempel på just svårigheten att bestämma min egen hembygd. Min far arbetade på järnvägen varför han flera gånger fick flytta till olika orter i norra

Lysekil år 1904 – ett tidigt vykort.

Bohuslän längs Bohusbanan och Lysekils Järnväg. Vi hamnade i Lysekil när jag började på gymnasiet och där blev sedan mina föräldrar kvar. Efter gymnasieåren gick min levnadsresa vidare till andra orter i Sverige och utomlands men den fasta punkten var föräldrahemmet i Lysekil. Trots att jag bara bott "heltid" i Lysekil under tre år besvarar jag alltid frågan om mitt ursprung med just Lysekil, trots att jag levt betydligt mer än halva mitt liv i södra Halland.

Just en sådan levnadsresa är något jag delar med oerhört många andra människor i vårt land, vilket förmodligen innebär att man kan få de mest märkliga svar på frågan om ens hembygd. Frimärkssamlare, som väljer att samla på geografiskt begränsade områden, fastnar förmodligen för ett helt län eller landskap och då handlar det nog oftast om stämpelsamlingar.

Nu är utgångspunkten för min hembygds-samling synnerligen minimalistisk, dvs. jag vill närma mig ämnet med så lite material som möjligt. Det finns flera orsaker till detta agerande. Kanske den allra viktigaste är det faktum att jag tycker att det finns så oerhört mycket annat intressant inom vår hobby som pockar på min uppmärksamhet. Den som hoppas på en noggrann genomgång av alla Lysekils poststämplat fram till idag kommer att bli ordentligt besviken, men låt oss först ta reda på vad hembygdsfilatelisterna brukar ägna sig åt.

Hembygdsfilatelisterna är en framgångsrik förening inom Sveriges Filatelistförbund och på föreningens hemsida får man lite tips om vad som skulle kunna ingå i en filatelistisk hembygdssamling. Kortfattat lyder beskrivningen så här: stämplat, brev, helsaker, fraktmärken, vykort och/eller posthistoria. Det är mycket som tyder på att tonvikten ligger på just stämplat och posthistoria.

Nu finns det helt andra sätt att närma sig

detta tema och här finns ett lysande exempel i den bok om Dalarös posthistoria som Lars Liwendahl skrev för några år sedan. I sin bok har han utökat listan över möjliga samlingskategorier högst betydligt och de har alla sin filatelistiska relevans på ett eller annat sätt. Dessutom har han försökt sig på att göra narrativet mer levande genom att intervjua eller berätta om personer som på olika sätt varit inblandade i Dalarös postala verksamheter.

På de följande sidorna skall jag berätta om Lysekil och om stadens historia och utveckling med utgångspunkt i filatelistiskt material av olika slag. Liksom så många andra badorter uppvisar Lysekil två helt skilda sidor: behagligt sommarliv med sol, hav och trevliga upplevelser men också kalla och blåsiga vintrar i en region som kämpar med bristande ekonomiska förutsättningar för att lösa akuta problem.

Lysekil och Stångenäset

Lysekil ligger på den yttersta spetsen av Stångenäset mot Skagerrak i norra Bohuslän. På sätt och vis skyddas staden av de många holmar som utgör en obebyggd skärgård mellan Lysekil och havet. Stångenäset omgärdas av tre fjordar – Åbyfjorden och Brofjorden i norr och Gullmarn i söder. Den sistnämnda uppfyller som enda svenska fjord alla de förutsättningar som krävs för att den kan klassificeras som just en sådan. Närheten till havet har alltid varit av mycket stor betydelse för orten.

Det finns ytterst lite plan mark i staden, utan här handlar det om ett mycket bergigt område. Min numera bortgångne far klagade på ålderns höst över att alla vägar gick uppåt vilket nog har sin riktighet. På just detta område har Lysekil stora likheter med Monaco, en annan berömd badort.

Ett område i Lysekil heter Slätten och förmodligen var namnvalet ett utslag av lokal

humor. Även i detta bostadsområde sluttar alla vägar ner mot Gullmarn. Lysekils stolthet är Stadsparken mitt i stan och just där är det riktigt plant.

Lång historia

Den som vandrar omkring på de finslipade klipporna vid Stångehuvud i Lysekil inser snart att de skapades under istiden. Ett antal jättegrytor minner om denna avlägsna tid. Norra Bohuslän torde ha varit ett av de områden i Skandinavien som först fick bosättningar, mycket tack vare vindar och havsströmmar. Nu var det nog inte längst ut vid spetsen av Stångenäset som man slog sig ned utan betydligt längre in i fjordarna där det fanns gott om möjligheter för jordbruk.

Det kan tyckas vara förmåtet att påstå att Sveriges historia börjar på Stångenäset, men landets absolut äldsta mänskliga skelettfynd har gjorts i Österöd på Härnäset vilket bevisar att området har varit befolkat i 10 000 år!

Under perioden 1954–1964 visades typiska hållristningar på nio frimärken. Här visas valören 60 öre (Facit 460).

När de gamla egyptierna byggde pyramider ägnade man sig i Backa utanför Lysekil åt att skapa några av Nordens viktigaste hållristningar. På en sträcka av nästan en kilometer täcks den svagt sluttande bergssidan av nästan 600 figurer – skepp, vagnar, människor och andra motiv. Mest känd är ”Skomakarn” – en

yxbeväpnad jätte som är 155 cm hög. Hållristningarna är från bronsåldern (1800–500 f. Kr.).

En kyrka byggdes i Bro socken längst in vid Brofjorden redan på 1200-talet. Det finns även ruiner av ett kapell som möjligen är ännu äldre. Då var Stångenäs norskt och en del av lagmansdömet Viken, dagens Bohuslän, som även var känt som Ranarike. Det är oklart vilket område som Viken omfat-

tade, men flertalet historiker menar nog att beteckningen huvudsakligen täcker norra Bohuslän. Lysekils hembygdsförening med museum heter Vikarvet varför namnet Viken lever vidare än idag. Här kanske skall tilläggas att Viken/Bohuslän slutligen blev svenskt år 1658 i samband med freden i Roskilde.

Det ligger nära till hands att förmoda att begreppet vikingar har sitt ursprung i Viken. För mig som bohuslänning är detta naturligtvis den självklara förklaringen till ordets ursprung men, som historieprofessor Dick Harrison flera gånger konstaterat, finns det inte minsta bevis för denna teori.

Länge var dagens Lysekil bara ett obetydligt bihang till Lyse gård på den bördiga Lyse-slätten. Namnet Lyse är dokumenterat redan på medeltiden och tycks märkligt nog ha haft så olika betydelser som fjord eller bäck. Betydelsen av morfemet kil är vik. Ortens namn skrev Lusekijll år 1578 enligt en oidentifierad källa.

Men en stor ändring kom på 1500-talet då en omfattande sillperiod inträffade. Av oklara orsaker har det periodvis under sekulernas gång varit mångåriga perioder då enorma mängder sill fyllt Västerhavet, och det var något som man önskade dra fördel av. Lysekil utvecklades till ett fiskeläge i det som idag är Norra Hamnen. Det är känt att Lysekil då fick en kyrka och man hade till och med en egen präst.

Dessa sillperioder återkom med jämna mellanrum under 1600- och 1700-talen och Lysekil blev en av fem hamnar på Västkusten som fick tillstånd till sillpackning. Under de perioder då tillgången på sill var god kan man tänka sig ett visst välstånd i fiskarstugorna, men däremellan var livet nog enormt svårt. År 1685 fick Lysekil beteckningen kronofiskeläge.

År 1715 förvärvades Lysekil av amiralen

Olof Strömstierna (1664–1730), godsherre på Vese på Härnässet. Strömstierna är den mest kända historiska personen på Stångesnässet. Han hade en lysande sjömilitär karriär innan han drog sig tillbaka till Vese säteri i Bro socken. Eftersom undertecknad är konfirmerad i Bro kyrka hade jag många möjligheter att studera amiralens epitafium omgivet av två av hans värjor. År 2000 grundades i Lysekil Sällskapet Strömstierna som ägnar sig åt lokalhistoria och personforskning.

Nästa stora steg i Lysekils utveckling kom 1778 då hela orten köptes av ett 40-tal åbor. De kom sedan att äga i stort sett allt land fram till slutet av 1800-talet. Det rapporteras att Lysekil hade en befolkning på 536 personer år 1790.

Men det var havet som var ortens framtid. Det man satsade på, förutom fisket, var sjöfarten, och vid mitten av 1800-talet hade Lysekil en tämligen stor segelflotta. År 1836 hade Lysekil blivit köping och dessutom fått tillstånd för handel med utlandet.

Fiske var länge en viktig del av Lysekils näringsliv. Här på ett frimärke från 1974.

Lysekihl får postkontor

Efter ett visst motstånd från postmästaren i Uddevalla beslöt ledningen för postverket att be regeringen inrätta ett postkontor i Lysekil. Beslutet kom i ett kungligt brev daterat den 3 april 1852. Man annonserade tämligen omgående ut tjänsten och den 26 maj 1852 hade det kommit fem ansökningar.

Att postmästaren i Uddevalla motsatte sig ett separat postkontor i Lysekil hängde samman med lösbrevssystemet, vilket i princip innebar att brev inte kunde taxeras direkt

från eller till orter utan postkontor. Brevskrivare fick dock betala en avgift för dessa lösbrev och den gick till den lokale postmästaren. Myndigheterna bedömde dock att postmängden och inkomsterna skulle öka om ett postkontor inrättades i Lysekil.

Den 7 juni 1852 utnämndes Carl Fredrik Lundin till Lysekils förste postmästare. Han kom från Västergötland och var född 1823. Han blev kvar på sin post i Lysekil i knappt åtta år varefter karriären förde honom vidare till en ny befattning i Mora. Det var alltså postmästare Lundin som ansvarade för alla förberedelser inför öppnandet av Lysekils första postkontor den 1 augusti 1852.

Det kan vara intressant att notera att köpingens namn stavades LYSEKIHIL när postkontoret fick sin första fyrkantsstämpel år 1852. Den användes under perioden 1852 till 1854. År 1854 fick man en ny fyrkantsstämpel men nu hade namnet modifierats till LYSEKIL.

Det här visade brevet är adresserat till Majoren och Riddaren M. Kock i Uddevalla och avsändare är D. M. Deijenberg i Lysekil. Många tidiga brev från Lysekil har varit adresserade till just M. Kock i Uddevalla. Trots min minimalistiska inställning har jag hela två sådana brev i min samling.

Michael Kock (1792–1869) föddes i Uddevalla och hade inledningsvis en karriär som sjömilitär. När han lämnade flottan var han major. Familjen Koch (även stavat Kock) hade varit ledande i Uddevalla inom industriell verksamhet allt sedan 1600-talet. Från 1847 fram till sin död var M. Kock bosatt i Uddevalla. Han arbetade för gasbelysning i staden, grundade regelbunden ångbåtstrafik, medverkade till järnvägens utbyggnad och var en av grundarna av Bohusläns Bank. Han ägde skogar, sågverk och exporterade timmer. Han är nog allra mest känd för Kampenhofs bomullsspinneri och

Förfilatelistiskt brev från 1852 med stavningen LYSEKIHL.

väfveri. Det är kanske inte så konstigt att han fick väldigt mycket post från sina olika affärskontakter. Många tidiga brev från Lysekil är adresserade till just M. Kock.

Avsändaren av brevet var D. M. Deijenberg och innehållet handlar om en transport till Uddevalla där den ursprunglige transportören – Capten Elster – ”inte ville antaga den erbjudna frakten, därför att han då hade fått god vind till hemorten.” En anteckning på brevet visar att brevet anlände den 19 november 1852. Där stavas avsändarens namn Deyenberg.

D. M. Deyenberg (1793–1870) tilldelades medaljen För tapperhet till sjöss för sina insatser i Arméns flottas Göteborgseskader under 1813–1814 års krig. Under perioden 1824–1831 rapporteras han ha tjänstgjort som tulljaktsuppsyningsman i Lysekil och från 1850 var han tullkontrollör i Lysekil. År 1860 hade han flyttat till en annan del av Bohuslän.

Hur posten transporterades

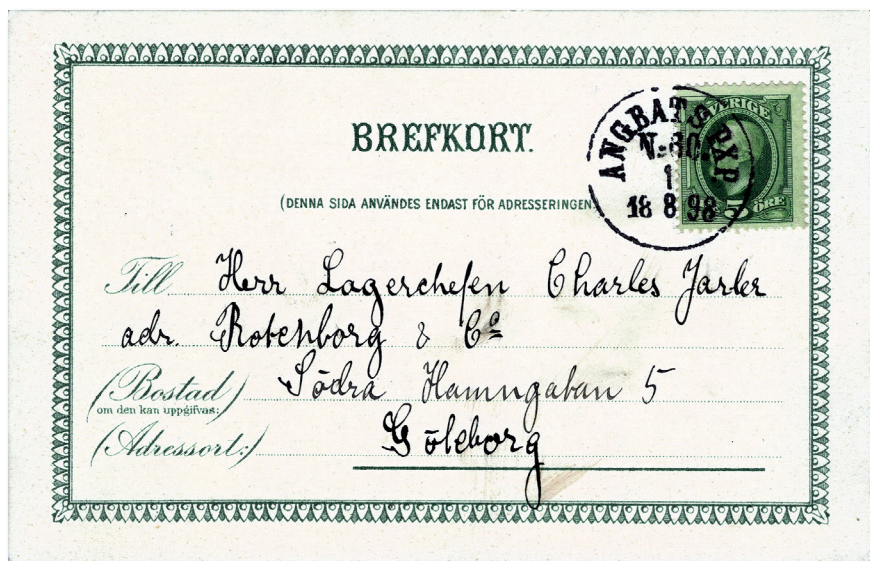
Med tanke på Lysekils läge vid havet och på de bristfälliga vägarna, är det nog inte speciellt förvånande att ångbåtslinjerna spelade

en mycket stor roll för transportererna längs Västkusten. När jag växte upp i Lysekil på 1960-talet transporterade M/F *Soten* både passagerare och gods mellan Lysekil och Gravarne (dagens Kungshamn).

Det fanns flera ångbåtslinjer mellan Göteborg och Strömstad som anlöpte Lysekil. Andra hade Uddevalla som utgångspunkt. En del av dessa ångbåtar hanterade också post och dessa försändelser fick en ångbåts-expeditionsstämpel.

Stämpeln för ångbåtsexpedition No. 60 användes för ångbåten *Albert Ehrensvärd* som trafikerade ruten Göteborg–Strömstad–Kristiania (dagens Oslo) när det visade kortet postades 1898. Båten hade namngivits efter greve Ehrensvärd som var landshövding i Göteborgs och Bohus län från 1864 till 1885.

Affärer och företag i Lysekil skickade sina varor med ångbåt till kunder bosatta vid bryggor längs kusten. Här visas en fraktse-del för en låda bröd som skickats med ångfartyget *Marstrand* till en kund bosatt i Näset i Askums härad på Sotenäset. Avsändare är Richard Björsells bageri i Lysekil. Just detta

Ångbåtspost Nr 60.

objekt har ett stort sentimentalt värde eftersom min familj hyrde en lägenhet ovanpå Björsells bageri och konditori på Kungsgatan i Lysekil. Bageriet finns kvar än idag, men det är tveksamt om man numera levererar bröd till kunder utanför Lysekil.

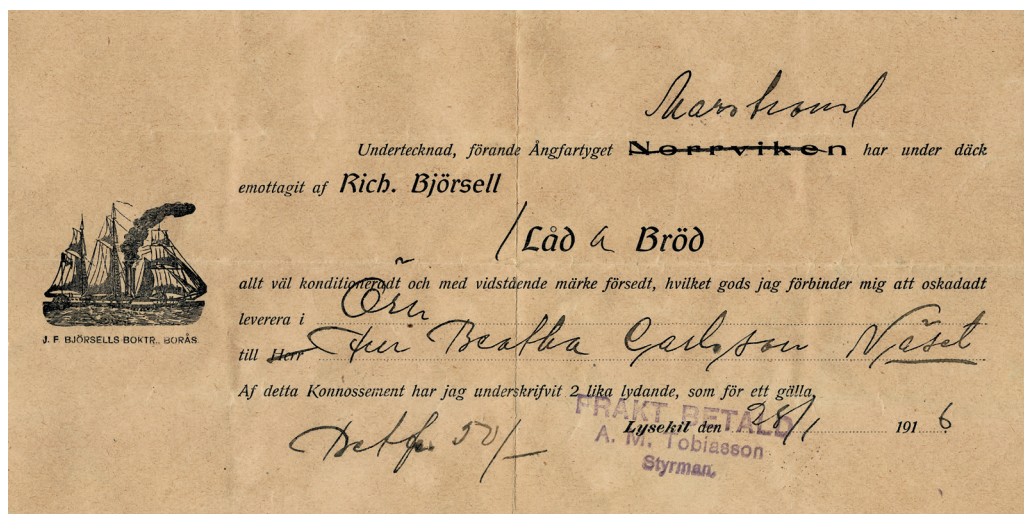
Som framgår av fraktsedeln hade man mest

använt sig av ångaren *Norrviken* för dessa leveranser. Fartyget hade byggts av Motala Verkstad år 1877 och gick på rutten Lysekil–Strömstad. Under en period fanns kapten Karlsson ”gick i alla väder” på kommandobryggan.

Nu transporterades dock inte brödet med

Under perioden 1897–1916 transporterade ångaren *Valborg* gods, passagerare och post på rutten Uddevalla, Henån, Lysekil, Gullmarn och Brofjorden. Ombord fanns ångbåtspostexpedition Nr 179.

Fraktsedel från 1916 avseende en transport av bröd med ångfartyget *Marstrand*.

Norrviken utan med S/S *Marstrand* som år 1916 bland annat seglade från Göteborg till området kring Smögen via Marstrand och Lysekil. Uppenbarligen kunde man lägga till vid minsta lilla brygga om det fanns behov av detta. Fartyget hade byggts år 1904 på Lindholmens Varv i Göteborg och tillhörde Marstrandsbolaget.

Flertalet hembygdsfilatelisterna lägger stor vikt vid att dokumentera samtliga stämplat som kommit till användning under årens lopp. Själv tycker jag inte att just detta är det mest spännande, men jag har trots allt några frimärken med hyggliga Lysekilstämplat.

Desto mer spännande är att försöka identifiera de personer som använt sig av posten i Lysekil för att kommunicera med omvärlden. Det här visade brevkortet postat den 4 juni 1910 är inte direkt ovanligt men det går att identifiera både avsändare och mottagare. Kortet är skickat till Fil. Dr. Adrian Molin (1880–1942) som gav ut tidskriften *Det nya Sverige* från 1907 till 1928. Den beskrivs som en tidskrift för nationella spörsmål och

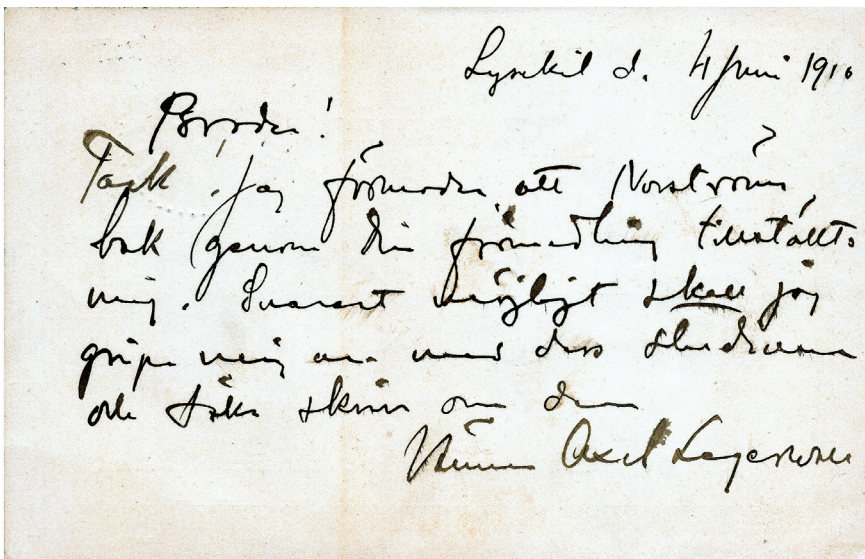
representerade unghögern i svensk politik. Här fördes det fram ultrakonservativa och antidemokratiska ideal som man skulle kunna jämföra med den nazistiska diktaturen.

Avsändare var Molins vän Axel Lagerwall (1870–1920) som var filosof och skolman. Han var rektor vid Lysekils Samskola från 1905 till 1913. Med kortet tackar han för en bok av Vitalis Norström (1856–1916) som förmodligen har kommit honom tillhanda via Molins försorg. Tanken var säkert att Lagerwall skulle recensera Norströms bok. Vitalis Norström var professor i filosofi vid Göteborgs Högskola från 1893 och från 1907 ledamot i Svenska Akademien. Han var i högsta grad en konservativ person vars idéer torde ha tilltalat Adrian Molin.

Det är riktigt förbluffande hur mycket information som man kan hitta utifrån ett kort meddelande på ett gammalt brevkort. Många filatelistiska objekt kan ses som värdefulla vittnen till vår gemensamma historia. Det finns dock inget som tyder på att Axel Lagerwall hade samma brinnande uppskattning för ultrakonservativa uppfattningar som hans gode vän Dr Molin. Visst blir väl modesta objekt som det här visade brevkortet

Ett brevkort med valören 5 öre och textmeddelandet på baksidan av samma kort.

riktigt spännande när man lyckas hitta dess berättelse?

Lysekil blir badort

Det var länge sjöfart och fiske som var Lysekils viktigaste inkomstkällor men allt skulle ändras under andra halvan av 1800-talet, och då uppstod det motiv som sedan skulle dominera på vykort och brevmärken utgivna i staden – Lysekils havsbad.

Allt började när sjökaptenen Johan Gabriel Mollén (1790–1863) anlände till Lysekil runt 1830 efter många år i England. Han medförde uppenbarligen ett kapital som han önskade investera i sin nya hemstad som nu hade ca 300 invånare.

Nu var det inte Mollén som hade den ursprungliga idén att grunda en badort utan de två läkarna Anders Retzius och Magnus

Lysekils Hafsbad på vykort daterat 1907.

Huss. Retzius hade varit karantänläkare i Lysekil 1831–1832 och hade då lärt känna Mollén. Idén tycks ursprungligen ha kommit från Huss som även han hade besökt Lysekil.

Vi börjar nu närma oss den mest kände ”lysekilaren” alla kategorier, och han var inte ens från Lysekil. Carl Peter Curman (1833–1913) blev år 1859 anställd som badläkare för det havsbad som Mollén hade skapat. Curman hade år 1853 besökt Lysekil i samband med att han en sommar arbetade i Munkedal som informator för att finansiera sina universitetsstudier. När han kom till Lysekil var han ännu inte helt klar med sin utbildning, men han kom senare att bli professor både vid Karolinska Institutet och Konstakademin. Han var en stark företrädare av balneologi, läran om vattnets och klimatets fysiologiska verkan och dess användning i terapeutiskt syfte. Han forskade kring vattnets, havsfloras och salternas betydelse för kroppens välbefinnande. Curman bodde annars i Stockholm och det var han som låg bakom bland annat Sturebadet. Mollén hade uppfört de första badhusen i liten skala på 1840-talet och anläggningen

byggdes ut alltmer under de kommande åren. När Mollén avled 1863 omvandlades verksamheten till AB Lysekils Badhusinrättning för att 1877 bli Lysekils Nya Badhus AB.

Anläggningarna byggdes ut med allt större varm- och kallbadhus, societetshus och en av Sveriges största restauranger med plats för 300 gäster. Kunderna, den välbeställda överklassen i Stockholm och andra städer, flockades under några korta sommarmånader i Lysekil för de hälsosamma baden och det rika sociala livet.

Lysekils Hafskuranstalt blev naturligtvis den lilla stadens stora stolthet och det framgår inte minst av det pampiga brevpapper som man lät trycka upp. Gravyren visar sex vyer från Lysekil och det är naturligtvis badverksamheten som dominerar, men här finns även en bild över Kyrkvik med Lysekils Gamla Kyrka (idag återuppbyggd på Bohus Malmön). Redan vid slutet av 1800-talet ägnade man sig åt stärkande promenader till Stångehuvud. Bilden ger ett både storslaget och ödsligt intryck av den stig mellan granitklipporna som jag själv ofta vandrat längs på väg till favoritbadstället längst ut på Stångehuvud.

Dekoratitivt brevpapper för Lysekils Hafskuranstalt.

Curman lät uppföra två villor i gammal nordisk nationalromantisk stil i anslutning till Badhusparken. En brann ner men återuppbyggdes. De två villorna ägs fortfarande av familjen Curman och är öppna för besökare några gånger varje sommar.

Vid slutet av 1800-talet var Lysekil landets ledande badort. Man fick mycket draghjälp

av kung Oscar II som varje sommar brukade besöka både Lysekil och Marstrand.

Kung Oscar II figurerar flitigt i stadens historia. Jag har redan nämnt hans sommarbesök och han invigde den andra fiskeriutställningen i Lysekil år 1883 och tjänstgjorde också som prisutdelare. Jag har ofta hört rykten och tankar om att döpa om orten till

Bazarpost i Lysekil 1904 mitt under turistsäsongen.

Oscarsborg men lyckligtvis behöll man det klassiska Lysekil. Förmodligen handlar det om vilda fantasier utan någon verklighetsanknytning. Det finns

för övrigt ett Oscarsborg i Norge.

Brevmärken

I början av 1900-talet tog dock storhetstiden slut. Då hade stadens befolkning ökat till ca 3 000 invånare. Men staden fortsatte att locka stora mängder sommargäster varje år och Badhusparken är än idag den naturliga samlingsplatsen. Varmbadhuset finns inte längre men i övrigt återstår ett kallbadhus, den stora restaurangen och Societetshuset Oscar.

På 1920-talet trycktes det upp ett antal reklammärken för att locka turister till orten. De har det klassiska motivet med segelbåtar, Badhusparken och med Lysekils då tämligen nybyggda kyrka i bakgrunden. I *Facit Sverige 2019* listas två varianter med 1925 som utgivningsår. De var tryckta hos Elis Olsons Lito i Göteborg, ett företag som inte lämnat många spår i historien.

Men förteckningen är inte komplett eftersom det finns åtminstone en tredje variant av dessa reklammärken.

Vid ett besök på Vikarvets Museum i Lysekil sommaren 2021 noterade jag ytterligare ett reklammärke för Lysekil som badort. Det är tryckt i svart och blått av Hugo Brusewitz A-B. Just detta tryckeri torde ha gått upp i SLT (senare Esselte) år 1913 vilket möjligen skulle kunna tyda på att det trycktes tidigare än de ovan beskrivna reklammärkena. Intressant nog har jag sedan besöket i Lysekil hittat ytterligare en variant av detta reklammärke och med ett helt annorlunda motiv: havsbadsområdet med Släggö i bakgrunden. Dessa två brevmärken torde ha tryckts vid samma tillfälle.

Den ekonomiska krisen på 1920-talet drabbade Lysekil hårt och då fick man idén att trycka upp välgörenhetsmärken som såldes till förmån för stadens arbetslösa. Än en gång var det Elis Olson i Göteborg som tryckte märkena och, om man studerar motivet närmare, upptäcker man att det är exakt samma som reklammärket för badorten men i betydligt enklare utförande och med tillägg av passande text.

Att ovanstående märke var avsett för Lysekil framgår med önskad tydlighet av texten men det finns ytterligare en variant i mindre format där det inte är lika tydligt eftersom man har utelämnat stadens namn.

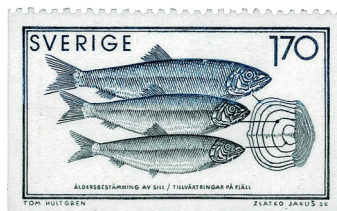
Lysekil blir stad

Den 1 april 1903 var på många sätt en stor dag i Lysekils historia. Köpingen hade nu blivit stad med allt vad det innebar. Näringslivet utvecklades i samband med att flera industriföretag etablerades i Lysekil. Viktigast var kanske Skandiaverken med tillverkning av båtmotorer. Lysekilsposten, den lokala tidningen, grundades redan 1905 och finns kvar än idag som tvådagarsstidning. Den är en källa till inspiration för Lennart Brohed som är Lysekils deckarkung. Sedan starten 2003 har han gett ut ett 15-tal deckare där

den effektive konstapel Göran Persson löser det ena mordfallet efter det andra medan den oduglige polischefen umgås med besökande stockholmare i Havsbadsrestaurangen. Brohed hittar rätt tidsanda tack vare Lysekilspostens rapportering om olika händelser under 1900-talets första decennier.

När jag växte upp i Lysekil på 1960-talet var konservindustrin fortfarande en av de riktigt stora arbetsgivarna. Man producerade mängder av olika sillinläggningar och andra produkter med råvara från fisket. Totalt har det under årens lopp funnits fler än 100 fabriker med produktion av fiskkonserver i Lysekil. Recepten för många av dessa sillinläggningar var väl bevarade hemligheter. Idag återstår ett enda företag i denna bransch.

Havsfiskelaboratoriet inrättades år 1929 och placeringen hänger naturligtvis samman med Lysekils långa historia inom fiskenäringen. År 1993 tillkom Havets Hus, idag den mest besökta attraktionen i Lysekil. Det är därför kanske inte konstigt att stadens vapensköld från 1905 avbildar två fiskar.

Lysekil är centrum för havsforskning. På detta frimärke från 1979 visas studier av sill – den fiskart som haft enorm betydelse för Lysekils utveckling och ekonomi.

Järnvägen kommer till Lysekil

Det tog lång tid för olika järnvägsprojekt att komma igång i norra Bohuslän. De första planerna på att binda samman Lysekil med andra delar av landet utarbetades år 1886 och tanken var att bygga en bana från Lysekil till Bergslagen. Det blev dock inte

Lysekils mäktiga kyrka byggdes i Bohusgranit från trakten. Den invigdes år 1901 och ses här genom naturfenomenet Nålsögat. Det är för övrigt Bohusläns största kyrka.

speciellt mycket mer än mycket lösa planer.

Allt ändrades när staten år 1898 beslöt att bygga Bohusbanan från Uddevalla till Skee (senare förlängd till Strömstad). En grupp investerare fick år 1908 koncession att bygga en järnväg som skulle ansluta Lysekil till Bohusbanan. Den 7 maj 1910 bildades Lysekils Järnvägsaktiebolag och själva bygget av järnvägen inleddes i juni 1911.

Så här i efterhand kan man konstatera att företaget var underfinansierat. Lysekilsbanan har de kraftigaste lutningarna av alla järnvägar i Sverige vilket naturligtvis påverkade hur många godsvagnar som kunde ingå i ett tågsätt. Även stationshusen längs linjen var enkla byggnader; enda undantaget är stationshuset i Lysekil. När järnvägen invigdes den 14 juni 1913 hade den totala kostnaden uppgått till 2,2 miljoner kronor.

Lysekils Järnväg anslöt till Bohusbanan i Smedberg men övergångsstationen var Munkedal några kilometer söderut. Under de första åren var hastigheten på den 35 km

långa banan begränsad till 50 km/h. Banan användes i stor utsträckning för transport av Bohusgranit från stenbrotten i Lysekil och övriga Stängenäs. Även fisk och fiskkonserver levererades via Lysekils Järnväg till övriga delar av landet.

Järnvägen var nog aldrig ett lönsamt företag och banan förstatligades den 1 juli 1939. Nästa viktiga datum är den 10 juni 1950 då hela bandelen hade elektrifierats.

Järnvägsdöden drabbade även Lysekil och Stängenäs. När färjelinjen över Gullmarn till Bokenäs öppnade gick det mycket snabbare att resa med buss till Uddevalla och Göteborg varför resandet på Lysekilsbanan kraftigt minskade. Det dåliga underhållet av banan medförde också att tågen endast kunde köras med begränsad hastighet. Persontrafiken upphörde 1981 och den regelbundna godstrafiken 2010. År 2018 tog Trafikverket beslutet att stänga banan och upphöra med underhållet. Men banan finns kvar och det finns än idag krafter för att upprusta bandelen. Hur det går kan endast framtiden utvisa.

Författaren till dessa rader har en stark relation till Lysekilsbanan. Min far arbetade hela sitt yrkesliv för SJ med placering på olika stationer längs både Bohusbanan och Lysekils Järnväg. Under mina studier på realskolan i Lysekil reste jag varje skoldag med tåg från hemmet i Brodalen till skolan i Lysekil. Senare under slutet av 1960-talet arbetade jag flera somrar på stationen i Lysekil. Det var en tid då Lysekil hade direkta nattåg från Stockholm under semestermånaderna juni–juli.

Jag arbetade på ”resgodset” vilket innebar att vi i huvudsak hanterade mindre paket, polletterat bagage, cyklar och liknande. Varje vardag kom en godsvagn med dagens skörd som vi transporterade in i stationshuset där de olika paketen sorterades i väntan på att de skulle avhämtas. Under dagen kom en ström av kunder med gods som skulle skickas med tåg till andra delar av landet.

Ett av mina dagliga uppdrag var att göra en runda till ett antal företag i Lysekil för att leverera dagens skörd av fraktsedlar. Representeranter för de olika företagen kom sedan till stationen för att hämta sina paket. Om företagen betalade något för denna tjänst är inte känt men enligt *Facit Sverige 2021* hade Hjo-Stenstorps Järnväg på 1920-talet en liknande tjänst för vilket man tog 5 öre per fraktsedel.

Det är i detta sammanhang som fraktsedlar dyker upp och de passar säkert in i en hembygdssamling. Dessa dokument har information om avsändare, mottagare, varuslag, vikt och avgift. Före min tid vid SJ användes järnvägsfraktmärken för att ange att fraktkostnaden hade betalats. Runt 125 olika järnvägsföretag i Sverige gav ut egna fraktmärken med företagets initialer som huvudsaklig design.

Lysekils Järnväg hade aldrig några egna fraktmärken och orsaken var uppenbarligen viljan att hålla kostnaderna så låga som möj-

ligt. Det trycktes nämligen fraktmärken med akronymen E. J. (= Enskilda Järnvägar). År 1930 trycktes dessa fraktmärken, med sex olika valörer från 10 öre till 1 krona. Tanken tycks ha varit att alla privata järnvägar skulle ha använt dessa fraktmärken men i verkligheten blev det bara Lysekils Järnväg och Krylbo-Norbergs Järnväg. För att visa att märket använts av Lysekils Järnväg krävs naturligtvis ett tydligt stämpelavtryck. Dessa E.J.-märken är tämligen ovanliga och i *Facit Sverige 2021* värderas de till 50–100 kronor per styck. Märken stämplade i Lysekil är riktigt ovanliga; uppenbarligen förekommer dessa märken orderstämplade från de mindre stationerna längs banan.

Paketsmärken för Enskilda Järnvägar (E. J.) använda vid Lysekils Järnväg år 1931.

När Lysekils Järnväg förstatligades år 1939 blev banan en del av Statens Järnvägar och då började man använda de fraktmärken som användes av SJ. Även här gäller det att finna exemplar med stämplarna från någon av stationerna längs banan.

Jag kommer ihåg sena eftermiddagar då en lokal journalist från tidningen *Bobusläningens* lokalkontor i Lysekil dök upp på stationen med brev som skulle med sista taget till Uddevalla. Nu var det postmonopol på brev, men det löstes smidigt genom att snören knöts omkring de relativt stora breven som på så sätt förvandlades till paket och sedan taxerades som sådana. Jag har senare av specialister fått veta att detta agerande var olagligt, men det torde vid det här laget vara preskriberat.

SJ paketmärken använda på stationen i Lysekil år 1934.

Innan jag avslutar detta avsnitt ytterligare ett minne från min tid på stationen i Lysekil. Vid något tillfälle skickades jag upp på vinden för att hämta en sak. Där fanns enorma mängder oanvända fraktmärken som väl senare har körts till någon soptipp. Stationsbyggnaden är numera sedan länge avvecklad och privatägd.

Calla Curman och Stångehuvud

En annan mycket rik källa till motiv på vykort från Lysekil är Stångehuvud, den yttersta udden av Stångenäset. Det är i detta sammanhang som vi träffar på den kanske mest betydande kvinnan i Lysekils historia: Calla Curman (1850–1935). Calla föddes i Jönköping där hennes familj bland annat drev en tändsticksfabrik. Efter familjens flytt till Stockholm gifte sig Calla år 1867 med läkaren Adolf Liljenroth som hon hade träffat på Gustafsbergs badort. Paret bosatte sig i Örebro och fick tre barn. Tyvärr avled maken i tyfus 1874.

Under en resa till Italien år 1876 träffade hon läkaren Carl Curman i Pompeji. Hon hade troligen redan träffat honom 1864 under ett besök i Lysekil. Curman bjöd in henne till Lysekil sommaren 1877 och året efter gifte de sig. Calla kom sedan att tillbringa somrarna i Lysekil, och under vinterhalvåret förde hon ett mycket aktivt liv i Stockholms mera kulturella cirklar.

Under sina promenader på Stångehuvuds klippor oroades hon över att de stora stenbrotten med tiden skulle förstöra detta unika naturområde. Granit av högsta kvalitet hade sedan 1870-talet varit en viktig exportprodukt från Lysekil och övriga Bohuslän.

I början av 1900-talet drabbades stenindustrin av minskande efterfrågan och det var då som Calla Curman fick idén som gett henne den kvinnliga huvudrollen i Lysekils historia. Stångehuvud ägdes av lokala personer och Calla började köpa upp de olika andelarna. Till slut hade hon lyckats köpa ett område som omfattar 16 hektar. Det totala priset var 55 000 kronor. Syftet var inte bara att rädda naturområdet för kommande generationer utan också att hedra makens minne. År 1925 donerade hon Stångehuvud till Kungliga Vetenskapsakademien som än idag äger och administrerar det naturskyddade området. Besökarna kan bekanta sig med hela bakgrunden till Callas räddningsaktion på en informationstavla i anslutning till Pinneviksbadet.

Idag är Stångehuvud det kanske mest uppskattade promenadområdet för både Lysekilsbor och besökande turister. Jag minns den klippavsats någon meter ovanför havsytan längst ut på udden som var min favoritbadplats. Det var lätt att kasta sig i det djupa havet men mera knepigt att ta sig upp. Ofta skar man sig på havsanemonerna på klippväggen.

Lysekils Lokalpost

Den 1 augusti 1852 var ett viktigt datum i Lysekils posthistoria med öppnandet av köpingens första postkontor. Men även den 29 april 1998 är av posthistorisk betydelse. Då inledde nämligen Lysekils Lokalpost sin verksamhet med att ge ut två frimärken. De två valörlösa frimärkena visar lokalpostens logotyp – ett gladlynt brev som rusar fram någonstans i Lysekil. Under de första åren var

Gallebergsudde i Stågehuvudsområdet.

portot för A-post 3.50 och för B-post 3.00. Ägare till lokalposten är Ramón de Paz Rivera, en flykting från El Salvador. Inspirationen till sitt företag fick han från Uddevalla som hade fått två olika lokalpostföretag år 1997. Ramón har berättat att han gjorde studiebesök i Uddevalla för att närmare bekanta sig med hur man kan driva en effektiv postverksamhet.

Han skaffade sig en källarlokal på Drottninggatan och han installerade en handfull röda brevlådor runt om i staden. Frimärkena såldes bland annat i stadens bokhandel.

Lysekils Lokalpost är på många sätt ett enmansföretag. Det är Ramón som sköter allt. Han tömmer brevlådorna, sorterar och stämplar försändelserna och sedan delas posten ut nästa förmiddag. Det är en synnerligen miljövänlig verksamhet eftersom Ramón i sin roll som brevbärare använder sig av cykel. Under mina promenader i Lysekil har jag ofta träffat på Ramón som alltid verkar vara på gott humör. Periodvis kan Lysekil visa sig ifrån en vädermässig

mycket trist sida med bläst och regn, vilket säkert har resulterat i många jobbiga rundor för Ramón under årens lopp.

Minskade brevvolymer har naturligtvis påverkat även lokalpostens verksamhet, men det har Ramón försökt åtgärda genom att även arbeta med att distribuera reklam.

Frimärke från Lysekils Lokalpost utgivet den 29 april 1998. Portot för A-post var då 3.50.

Lysekils Lokalpost betjänar enbart postnummerområdena i själva Lysekil och har helt stängt i juli månad för semester. Detta passar nog bra eftersom de största kunderna – kommunen, olika företag, tandläkarmottagningar, Svenska kyrkan – även då har en begränsad verksamhet. Ramón har dessutom berättat att han vid de tillfällen då post-

mängden varit ovanligt stor fått hjälp av övriga familjemedlemmar.

Lysekil har en befolkning på runt 7 700 i själva tätorten och uppenbarligen har detta räckt till för att driva ett lokalpostföretag framgångsrikt.

Lysekil idag

Idag bor alltså runt 7 700 i själva tätorten, Preemraff vid Brofjorden är det största industriföretaget och Havets Hus är ett av Väst kustens mest populära besöksmål. Havsfiskelaboratoriet, en del av Sveriges Lantbruksuniversitet, är stadens förbindelse länk till den akademiska världen.

Men för de flesta är Lysekil sommarstaden med de blankpolerade röda granitklipporna, ett glittrande hav fyllt med segelbåtar, spännande upplevelser i det lilla formatet och ett antal exklusiva restauranger. Kanske var det just detta som fick den amerikanska resesidan *Travel Awaits* att placera Lysekil på listan över världens tio vackraste småstäder. För oss filatelister finns det infallsvinklar

som nog kan fylla ett helt samlarliv. Själv har jag valt ett minimalistiskt sätt att närma mig min hembygd och dess filateli.

Tack till Christer Wahlbom och Gunnar Lithén för information om Lysekils Järnväg.

Litteratur

Billgren Jan och Andersson Sören, *Svensk Posthistoria* (Boden, 1995)

Facit Postal X 2021

Facit Sverige 2019

Lindgren Erik, *Något om Posten på Stångensäset* (Växjö, 1994)

Reidmar Stig och Wahlbom Christer, *Svenska Järnvägsfraktmärken* (Stockholm, 1971)

Vikarvet, Årsbok 2019/2020 (Lysekil, 2020)

— — —

CHRISTER BRUNSTRÖM är född 1947 i Svarteborg i Bohuslän. Han är fil.mag. och har arbetat som lärare i moderna språk. Numera ägnar han sig åt publicistisk verksamhet med frimärken som huvudsakligt tema.